

ПРО ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

© Циліорик І. І., 2016

Широко розкрито тему процесуальних гарантій забезпечення прав особи у кримінальному судочинстві. Найбільше уваги приділено визначенню терміна “процесуальні гарантії”. Розглянуто проблемні питання щодо інтересів учасників кримінального провадження. Проаналізовано погляди правників на поняття кримінально-процесуальних гарантій. Виокремлено їхні сутнісні ознаки й на їх підставі сформульовано авторське визначення поняття кримінально-процесуальних гарантій.

Ключові слова: кримінально-процесуальні гарантії, кримінальний процес, суб'єкти кримінального процесу, кримінально-процесуальна форма, процесуальні норми, процесуальні строки.

І. І. Циліорик

ПРО ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Широко раскрыто тему процессуальных гарантий обеспечения прав личности в уголовном процессе. Наибольшее внимание уделено определению термина “процессуальные гарантии”. Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов интересов участников уголовного производства. Проанализированы точки зрения юристов на понятие уголовно-процессуальных гарантий. Выделяются их существенные признаки и на их основании формулируется авторское определение понятия уголовно-процессуальных гарантий.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные гарантии, уголовный процесс, субъекты уголовного процесса, уголовно-процессуальная форма, процессуальные нормы, процессуальные сроки.

І. І. Tsyliyryk

ON THE PROCEDURAL SAFEGUARDS PROTECTING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is wide open topic procedural guarantees of individual rights in criminal proceedings. Most attention is paid to the definition of “procedural safeguards”. Article considers issues concerning the interests of the criminal proceedings. The analyzes the opinions of lawyers on the concept of criminal procedural guarantees. Distinguishes them sutnistni signs and on the basis of their author formulated the definition of criminal procedural guarantees.

Key words: criminal procedural safeguards, criminal procedure, criminal procedure subjects, procedural guarantees criminal procedural form, the rules of procedural deadlines.

Постановка проблеми. У правовій державі людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, права і безпека є найвищою цінністю. Забезпечення захисту цих цінностей має стати головною метою юридичної науки й практики. Прийняття 13 квітня 2012 року нового КПК стало однією із важливих

подій для України. Новий КПК України значно відрізняється від сталих уявлень про кримінальний процес загалом. КПК України містить низку сучасних положень, спрямованих на забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві, реалізацію демократичних засад кримінального провадження, удосконалення та розширення меж судового контролю за дотриманням прав людини, створення такого порядку судового розгляду, який забезпечує можливість прийняття судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення. У зв'язку з цим набуває певної актуальності питання про закріплені новим актом процесуальні гарантії захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджено проблеми гарантії захисту прав та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві в працях таких видатних науковців: М. Л. Якуба, П. А. Лупинської, О. В. Шпотаківської, С. В. Слинко, В. Ф. Погорілка, В. В. Головченка, Ю. О. Гурджі, М. І. Сірого, В. В. Молдована, Р. С. Кацавеця, П. С. Елькінда. Однак з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України дослідження цього питання знову актуалізується.

Метою цієї статті є дослідження гарантії захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження в межах новітнього законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розпочати дослідження гарантії захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства, треба визначити саме поняття “процесуальні гарантії”.

Слово “гарантія” походить від французького “garantie”, яке означає порука, умова, яка щонебудь забезпечує [1, с. 144; 2, с. 481; 3, с. 113].

Визначаючи поняття гарантії, В. М. Корнуков писав: “все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. Загальне поняття гарантії часто доволі умовне і, якщо так можна висловитися, рухливе, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою» [4, с. 59]. Загальними формами гарантії, проголошених Конституцією України, визначають: а) політико-правовий режим, у якому реалізуються основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина; б) матеріальні джерела – економічні, політичні та соціально-моральні (загальні) гарантії; в) юридичні гарантії [5, с. 57]. До системи гарантії входять також такі гарантії, як суспільно-політичні, соціально-економічні (матеріальні), ідеологічні, юридичні (правові) [6, с. 50].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначаються як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [7, с. 173].

Під юридичними гарантіями, писав А. В. Мицкевич, “слід розуміти засоби охорони прав громадян від будь-яких зазіхань” [8, с. 29]. На думку М. С. Строговича, юридичні гарантії – це ті встановлені законом та нормами права засоби і способи, якими охороняються та захищаються права громадян, припиняються та усуваються порушені права [9, с. 180–181].

Сучасні українські вчені-процесуалісти В. В. Молдован, Р. С. Кацавець розуміють під процесуальними гарантіями установлені законом норми, які забезпечують здійснення завдань правосуддя наданням всім учасникам процесуальних прав та покладанням на державні органи обов'язків із забезпечення реалізації цих прав [10].

П. А. Лупинська під процесуальними гарантіями розуміє наявні в нормах права правові засоби, що забезпечують усім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності можливість виконувати зобов'язання та використовувати надані права [11].

Отже, поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення.

Як основні види гарантій виділені:

- процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження. Гарантії прав та законних інтересів осіб, які вступають в кримінально-процесуальні правовідносини з органами, що здійснюють провадження у справі, реалізуються законом шляхом наділення особи суб'єктивними правами та створенням умов, можливостей для їх здійснення в конкретних процесуальних ситуаціях. Крім того, в кримінальному судочинстві одні суб'єктивні права виступають гарантією інших;

- принципи судочинства, які закріплені в правових нормах. Визначення принципів судочинства, що закріплені в правових нормах серед основних гарантій кримінального процесу, є також цілком виправданим, оскільки, будучи основними правовими ідеями, вихідними положеннями, саме вони в конкретних ситуаціях виступають гарантіями прав та законних інтересів особи. Проте зазначимо, що жоден принцип кримінального процесу, яким важливим він би не був, взятий окремо від інших, не дає адекватного уявлення про те чи інше судочинство. Тому слід говорити про систему принципів (засад) кримінального судочинства, що закріплені у главі 2 нового КПК України;

- кримінально-процесуальна форма. Важливою процесуальною гарантією постає також кримінально-процесуальна форма, під якою розуміється «сукупність процесуальних умов провадження щодо кримінальної справи загалом і кожної слідчої або судової дії» [12].

Саме кримінально-процесуальна форма регламентує належний порядок діяльності органів досудового слідства, прокурора, суду та інших учасників кримінального провадження, залучених до процесу; вона завжди повинна бути врегульована кримінально-процесуальним законодавством. Процесуальна форма забезпечує необхідні умови щодо встановлення істини, вирішення всіх завдань правосуддя, найповнішого здійснення прав і законних інтересів особи.

Результатом порушення кримінально-процесуальної форми є визнання процесуальних дій незаконними і скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінально-процесуального закону (а відповідно – і процесуальної форми), а лише істотне, спричиняє скасування процесуального рішення:

- діяльність учасників кримінального судочинства. Зарахування до основних гарантій кримінального процесу діяльності учасників кримінального судочинства здається також вельми обумовленим, оскільки такі процесуальні гарантії, як норми і принципи, лише своїм існуванням не зможуть забезпечити реальне здійснення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві. Здійснення під час судочинства забезпечення прав і законних інтересів особи залежить від процесуальної діяльності захисника (адвоката), слідчого, прокурора і суду. Гарантії кримінального процесу безпосередньо пов'язані з діяльністю органів кримінального переслідування з розкриття злочинів, викриття винних у їх вчиненні осіб, притягнення їх до кримінальної відповідальності, суду для визнання особи винною у вчиненні злочину та призначенні йому покарання. До того ж у кримінальному процесі охорона прав завжди розглядається в аспекті встановлених законом форм діяльності органів внутрішніх справ щодо гарантування реалізації цих прав [13];

- систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень. Оскільки кримінальний процес, як і інший вид людської діяльності, не є досконалим і, в принципі, допускає можливість помилок, як вагома процесуальна гарантія законодавцем передбачена незалежна система перевірки (контролю) законності й обґрунтованості деяких рішень, що приймаються в межах кримінального судочинства.

На кожній стадії кримінального процесу всебічно з'ясовують, чи не було допущено порушення прав та інтересів особи на попередніх стадіях процесу. Її елементами стають визначені кримінально-процесуальним законом можливості щодо оскарження будь-якої незаконної або необґрунтованої дії слідчого, прокурора як у позасудовому, так і в судовому порядку.

У цьому аспекті важливим є наголошення на наявності в національному кримінальному процесі системи контролю за законністю та обґрунтованістю судових рішень, що охоплює як можливість апеляційного та касаційного перегляду судових рішень тощо, так і систему судового контролю за

законністю й обґрунтованістю окремих рішень суду, а також процесуальних дій органів досудового слідства, прокурора і суду, що здійснюється в межах кримінального провадження:

– систему заходів забезпечення кримінального провадження, процесуальні санкції. У правовій державі існують обмеження прав особистості, що диктуються публічними інтересами. Відомо, що заходи процесуального примусу можуть застосовуватись як для виявлення та збирання доказів, так і для запобігання ухиленню підозрюваного, обвинуваченого від слідства і суду, забезпечення його належної поведінки. Проте застосування таких заходів уможливорюється лише на підставах та в порядку, визначеному законом. Використання системи заходів забезпечення кримінального провадження та процесуальних санкцій, без сумніву, сприяє охороні суб'єктивних прав та інтересів особи [14];

– процесуальні строки. Процесуальні строки встановлюються законом саме в інтересах швидшого забезпечення прав та обов'язків учасників кримінального провадження. Кримінальне провадження, регламентоване законом у всіх його суттєвих моментах, не можна віддати стосовно часу його здійснення на розсуд посадових та приватних осіб, які беруть у ньому участь, в результаті чого здійснення багатьох кримінально-процесуальних дій узалежнено від встановлених законом строків. Навіть тоді, коли новий КПК України не встановлює конкретних строків для проведення тих чи інших дій, він вимагає їх проведення у розумні строки [15, с. 67].

Під кримінально-процесуальними гарантіями розуміють ті засоби, що встановлені кримінально-процесуальними нормами для здійснення завдань кримінального судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності [16, с. 21].

В. М. Трофименко вважає, що кримінально-процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування того чи іншого суспільного і правового інституту [17, с. 20].

Кримінально-процесуальні гарантії визначають як спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов'язків [18, с. 15].

Отже, для досягнення цілей та бездоганного вирішення завдань кримінального процесу необхідні ефективні заходи та засоби їх забезпечення. Роль таких методів покладатиметься на певну систему гарантій, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей та інтересів правосуддя, а з іншого – на охорону та захист прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Аналіз наведених визначень кримінально-процесуальних гарантій дає підстави для виокремлення в них спільних істотних властивостей (ознак). До них зарахуємо такі: 1) встановлені законом способи; 2) встановлені законом засоби; 3) спрямованість на захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; 4) спрямованість на забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства.

Все вищесказане дає підставу для висновку про те, що прийняття нового КПК України стало черговим кроком на шляху становлення та забезпечення системи процесуальних гарантій прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. У ньому враховано загальновізані міжнародні стандарти захисту прав людини і основоположних свобод, перевірені багатолітньою практикою процедури, які довели свою ефективність і спроможні забезпечити баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах всього суспільства загалом і окремої людини зокрема, забезпечує реалізацію їх законних інтересів, а також досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства.

Відповідно до наведеного визначення кримінально-процесуальних гарантій та чинного КПК України 2012 року, доцільне подальше розроблення видів кримінальних процесуальних гарантій,

розкриття їх сутності та подальше підвищення їх ефективності щодо досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства, що є предметом окремих наукових досліджень.

1. *Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локишиной и др. – М., 1964. – 784 с.*
2. *Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. – К. : Наукова думка, 1971. – 732 с.*
3. *Словарь иностранных слов. – 16-е изд., испр. ред. В. В. Пчелкина. – М. : Рус. Яз., 1988. – 624 с.*
4. *Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве : дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Корнуков. – Х., 1988. – 410 с.*
5. *Загоруй И. С. Система конституционных гарантий защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине / И. С. Загоруй // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – Луганськ : Науково-теоретичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 57–64.*
6. *Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / М. Я. Никоненко. – К., 2007. – 261 с.*
7. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.*
8. *Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 24–33.*
9. *Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М., 1966. – 252 с.*
10. *Молдован В. В. Кримінальний процес України. Практикум : навч. посіб. / В. В. Молдован, Р. С. Кацавецъ. – К. : Алерта, 2006. – 297 с.*
11. *Уголовно-процессуальное право РФ / под ред. П. А. Лупинской. – 3-е изд. – М. : ЮРИСТЪ, 2001. – 327 с.*
12. *Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве (понятие и свойства) // Сибирские юридические записки. – Иркутск ; Омск, 1973. – Вып. 3. – С. 161.*
13. *Антонов И. Обжалование в суд процессуальных действий и решений как гарантия защиты личности в сфере уголовного судопроизводства / И. Антонов, Г. Васильева // Юридический мир. – 2005. – № 10. – С. 48–53.*
14. *Шпотаківська О. В. Процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. Донецьк, 27 квіт. 2001 р. – 2001. – С. 585–587.*
15. *Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькинд. – М., 1967. – 192 с.*
16. *Уголовный процесс: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / В. И. Басков, К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев и др.; под ред. К. Ф. Гуценко. – М. : Зерцало, 1997. – 575 с.*
16. *Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Трофименко – Х., 2000. – 188 с.*
17. *Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Х.: Право, 2013. – 824 с.*